

ZGODOVINSKI TEMELJI SODOBNE PARADIGME ČLOVEKOVEGA DOSTOJANSTVA

Petra KLEINDIENST

Fakulteta za uporabne družbene študije, Gregorčičeva ulica 19, 5000 Nova
Gorica, Slovenija

petra.kleindienst@fuds.si

Povzetek

Sodobna ideja človekovega dostojanstva je vsekakor odraz vplivov različnih zgodovinskih obdobij, ki so vsako zase pustila svoj pečat pri razvoju te ideje. Članek izhaja iz nedavnih znanstvenih spoznanj, ki sodobno paradigmo človekovega dostojanstva razlikujejo od tradicionalne paradigme, značilne za predhodna zgodovinska obdobja. Ta literatura namreč kaže, da se je s sprejetjem mednarodnih dokumentov o človekovih pravicah, ki nakazujejo inherentnost človekovega dostojanstva, začelo novo obdobje

v razvoju tega koncepta. Avtorica poudarja relevantnost obdobja razsvetljenstva za razvoj koncepta človekovega dostojanstva, hkrati pa tudi pokaže, da si je sodobna paradigma človekovega dostojanstva utrla svojo pot in se od razsvetljenskih temeljev človekovega dostojanstva začela nekoliko oddaljevati.

Ključne besede: človek, človekovo dostojanstvo, zgodovina, razsvetljenje, Immanuel Kant.

Historical Foundations of the Contemporary Paradigm of Human Dignity

Abstract

260

The contemporary idea of human dignity is undoubtedly a reflection of the influences of different historical periods, which have particularly left their mark in the development of this idea. The article is based on recent scientific findings differentiating between the modern paradigm of human dignity and the traditional paradigm of human dignity typical of previous historical periods. Recent literature suggests that the adoption of international human rights documents, indicating the inherent character of human dignity, represents the beginning of a new era in the development of the human dignity concept. The author emphasizes the relevance of the Enlightenment for the development of this concept. However, it is also shown that the contemporary paradigm of human dignity has paved its own way, moving away from the Enlightenment ideas of human dignity.

Keywords: human, human dignity, history, the Enlightenment, Immanuel Kant.

1. Uvod

Več avtorjev je analiziralo različne razvojne stopnje, vire in ideje človekovega dostojanstva. Miguel (2002) na primer razlikuje med teološko in naravno utemeljenimi viri dostojanstva. Donnelly (2013) se sklicuje na Meyerja (2002), ki identificira tri pomene dostojanstva (družbeno dostojanstvo, vrlina dostojanstva, človekovo dostojanstvo), kot so ti prevladovali od razvoja antične, srednjeveške, zgodnje zahodne in do današnje družbe. Nadalje Lebech (2004) loči štiri stopnje v razvoju ideje človekovega dostojanstva: 1) kozmo-centričen okvir antičnega obdobja (ki pojasni človekovo dostojanstvo na osnovi narave); 2) kristo-centričen okvir (ki pojasni človekovo dostojanstvo v povezavi v Jezusom Kristusom, v smislu teorije Tomaža Akvinskega); 3) logo-centričen okvir modernega sveta (ki človekovo dostojanstvo pojasnjuje kot poklon razumu, na katerega se sklicuje Immanuel Kant); 4) polis-centričen okvir postmoderne obdobja, ki ga nakazuje Mary Wollstonecraft in pojasnjuje človekovo dostojanstvo v povezavi z družbeno sprejemljivostjo in družbenim konstruktivizmom. Tudi Sulmasy (2008) nakazuje tri smisle dostojanstva: 1) pripisano dostojanstvo (antično obdobje); 2) intrinzično dostojanstvo (moralna filozofija – Kant); 3) cvetoče dostojanstvo (moralna filozofija). Kakorkoli, Bagaric in Allan (2006) opozarjata, da je osrednja težava koncepta človekovega dostojanstva ta, da ni na voljo nobene jasne razlage njegovega vira. Kot pojasnjuje Rosen (2012), historični fenomeni le redko izvirajo iz enega vira, in prav tako je tudi v primeru dostojanstva. Hkrati pa je prav vsako zgodovinsko obdobje pomembno za razumevanje tega koncepta. Obstoječa znanstvena literatura pri tem ne podaja odgovora na vprašanje, v kolikšni meri je sodobna paradigma človekovega dostojanstva podobna interpretacijam človekovega dostojanstva v posameznih zgodovinskih obdobjih.

261

Kot trdi Baertschi (2014), bi večina posameznikov, ki so podvrženi filozofski miselnosti, na vprašanje o izvoru človekovega dostojanstva odgovorila, da koncept človekovega dostojanstva temelji na filozofiji Immanuela Kanta (Baertschi 2014). Namen pričujočega članka je predvsem ugotoviti, ali je, upoštevajoč sodobno paradigmo človekovega dostojanstva, utemeljevanje človekovega dostojanstva na filozofiji Immanuela Kanta sploh smiselno, in zakaj; oziroma ali je interpretacija človekovega dostojanstva, ki je prisotna

v temeljnih mednarodnih in nacionalnih pravnih dokumentih, skladna s filozofijo Immanuela Kanta. Avtorica s tem člankom tako odgovori na primarno raziskovalno vprašanje, ali je v razsvetljenskih zgodovinskih virih mogoče zaznati korenine teoretičnega koncepta človekovega dostojanstva, kot ga razumemo danes (t. i. »sodobna paradigma človekovega dostojanstva«).

262 S ciljem doseganja namena članka, avtorica v drugem poglavju najprej predstavi sodobno paradigmo koncepta človekovega dostojanstva, in sicer s sklicevanjem na obstoj dveh dimenzij človekovega dostojanstva: 1) izvorno dostojanstvo in 2) realizirano dostojanstvo. Tretje poglavje članka je namenjeno kratkemu pregledu razumevanja človekovega dostojanstva v različnih zgodovinskih obdobjih, in sicer v antičnem času, srednjeveški krščanski miselnosti in obdobju renesanse. V četrtem poglavju članek analizira interpretiranje človekovega dostojanstva v dobi razsvetljenstva, in sicer še posebej v navezavi na Immanuela Kanta. V petem poglavju avtorica ugotavlja, ali je možno orisati vzporednice med sodobno paradigmo in preteklimi paradigmami človekovega dostojanstva, ki so bile prisotne v obdobju antike, srednjega veka, renesanse in razsvetljenstva. Članek posebno pozornost posveča filozofiji Immanuela Kanta, saj se ga pogosto označuje za očeta koncepta človekovega dostojanstva. Članek prikaže, zakaj so takšna označevanja prisotna, in analizira, ali so tudi smiselna, upoštevajoč sodobno paradigmo človekovega dostojanstva.

2. Človekovo dostojanstvo¹

To poglavje je namenjeno razlagi koncepta človekovega dostojanstva, kot je interpretiran v nedavni literaturi, na primer v: Kleindienst 2017, Kleindienst in Tomšič 2017 ter Kleindienst in Tomšič 2018. Gre za t. i. sodobno paradigmo človekovega dostojanstva, ki je med drugim prisotna tudi v temeljnih dokumentih Združenih narodov, skladno s tem pa so jo prevzele tudi številne nacionalne ustave držav po (zahodnem) svetu. V skladu s sodobno paradigmo človekovo dostojanstvo dandanes lahko razumemo kot koncept, ki sestoji iz dveh dimenzij, izvornega in realiziranega dostojanstva.

¹ Teoretični koncept človekovega dostojanstva je prevzet iz predhodnih avtoričinih del: Kleindienst 2017, Kleindienst in Tomšič 2017, Kleindienst in Tomšič 2018.

2. 1. Izvorno dostojanstvo

Izvorno dostojanstvo, prva dimenzija človekovega dostojanstva, implicira spoštovanja vreden status človeka oziroma status človekove absolutne notranje vrednosti. Označuje dimenzijo človekovega dostojanstva, ki človeku pripada zgolj na podlagi dejstva, da ga umeščamo v skupino bitij človeške vrste. Izvira iz človekove narave kot take in človeška bitja razlikuje od pripadnikov drugih vrst. Pomeni torej neke vrste metafizičen element, ki je v neločljivi povezanosti s človekom in kot tak obstaja v vsakem času in prostoru (torej je univerzalen). Pomensko je izvorno dostojanstvo blizu Cohnovemu razumevanju človekovega dostojanstva: dostojanstvo je povezano z izjemnim položajem človeka v naravi in je sinonim za vrednost človeka, ki predstavlja inherentno odličnost človeka, po čemer se slednji razlikuje od drugih živih bitij (Cohn 1983). Izvorno dostojanstvo lahko opišemo s karakteristikami, ki jih navajata Formosa in Mackenzie (2014), ko govorita o statusu dostojanstva: to je stalno, stabilno dostojanstvo, ki nima različnih stopenj. Človek ga preprosto nosi v sebi, pri čemer njegov obseg ni merljiv; vsakemu človeku pripada v povsem enakem obsegu: v obsegu, ki človeka dela izjemnega in odličnega. Biti človek zato pomeni biti nosilec izvornega dostojanstva, kar pomeni, da je neodtujljiva človečnost tista, ki posamezniku prinaša spoštovanje.

263

Upoštevajoč dejstvo, da so vsi ljudje obdarjeni z izvornim dostojanstvom, ker so človeška bitja, sklepamo, da je prav izvorno dostojanstvo tisto, ki predstavlja bistvo človeka. Rečemo lahko, da izvorno dostojanstvo konstituira človeško bitje, zato ga označujemo kot *konstitutivni element* človeka oziroma osebne identitete. Neločljivost tega elementa od pripadnika človeške vrste človeka dela izjemnega in mu daje posebno vrednost. Izvorno dostojanstvo gre tako z roko v roki z nekaterimi Kantovimi označevanji dostojanstva kot notranje, brezpogojne in neprimerljive vrednosti. Če ima nekdo človekovo dostojanstvo, ga po Kantu ni mogoče cenovno ovrednotiti in ne priznava nobenega ekvivalenta (Kant 2002 [1785]).

2. 2. *Realizirano dostojanstvo*

Realizirano dostojanstvo je dimenzija človekovega dostojanstva, ki nam pove, kolikšen obseg človekovega dostojanstva je uresničen/realiziran v primeru določenega posameznika. To pomeni, da ni nujno, da vsako človeško bitje, determinirano z izvornim dostojanstvom, sočasno uživa tudi realizirano dostojanstvo. V nasprotju z izvornim je namreč realizirano dostojanstvo nestalno in nestabilno (lahko je samo začasno). Lahko ima različne stopnje, kar pomeni, da ima lahko določena oseba večji ali manjši obseg realiziranega dostojanstva kot sočlovek (Formosa in Mackenzie 2014). Ko rečemo, da je nekdo izgubil svoje dostojanstvo, govorimo o realiziranem dostojanstvu. Podobno se tudi dostojanstveno vedenje nanaša na realizirano dostojanstvo in označuje obnašanje, ustrezno statusu subjekta, ki je obdarjeno z izvornim dostojanstvom (Sensen 2011b).

264 Stopnja realiziranega dostojanstva v skladu z našim konceptom sestoji iz dveh elementov, obeh neizogibno potrebnih za formiranje popolnega, celotnega obsega realiziranega dostojanstva. To sta:

- posameznikov odnos do samega sebe oziroma svojega življenja (samospoštovanje) in
- posameznikov odnos do soljudi oziroma njihovega življenja (in obratno).

Realizirano dostojanstvo se kaže v človekovem odnosu do sebe in drugih ljudi oziroma v samospoštovanju in spoštovanju sočloveka. Lahko bi rekli, da je raven realiziranega dostojanstva manifestacija našega odnosa da samih sebe in soljudi. Realizirano dostojanstvo je tesno povezano tudi s spiritualnim kapitalom (Golob, Kristovič in Makarovič 2014) in socialno-kulturnim in političnim kontekstom, v katerem posameznik živi (Golob in Makarovič 2018; Raspor in Divjak 2017; Tomšič 2017).

Obstoj izvornega dostojanstva je neodvisen od obstoja realiziranega dostojanstva oziroma od dejstva, v kolikšnem obsegu se je dostojanstvo realiziralo v dejanskem življenjskem primeru določenega posameznika. Celo če je realizirano dostojanstvo v celoti minimizirano, človeku v tem primeru še vedno pripada izvorno dostojanstvo kot bistvo vsakega človeškega bitja. Na drugi strani je nemogoče zagovarjati neodvisnost obstoja realiziranega dostojanstva od izvornega dostojanstva. Realizirano dostojanstvo namreč

počiva na izvornem dostojanstvu kot svoji hrbtenici oziroma svojem temelju delovanja. Brez izvornega dostojanstva bi realiziranemu dostojanstvu primanjkoval osnovni gradnik za njegovo konstruiranje. Izvorno dostojanstvo tako lahko označimo kot metapredpostavko, ki človeku prinaša možnost samouresničitve in spoštovanja s strani drugih ljudi. Na kakšen način in v kolikšni meri se bo človek samouresničil (v skladu s svojo lastno koncepcijo dobrega življenja) in kolikšno mero spoštovanja bo pridobil s strani soljudi, pa spada v domet realiziranega dostojanstva in ne vpliva na obstoj izvornega dostojanstva.

3. Kratek pregled razvoja človekovega dostojanstva do obdobja razsvetljenstva

3. 1. Antika

Seidentop (2014) pojasnjuje, da je v antičnem času center oziroma kult družbe predstavljala družina, ki ni bila samo civilna, ampak tudi religijska institucija, na čelu katere je bil je »pater familias« z vlogo družinskega sodnika in svečenika. Glavna skrb družine je bil njen boj proti izumrtju in ohranjanje čaščenja – družina je predstavljala instrument nesmrtnosti. Skrb za sočloveka ni veljala za vrlino in verjetno v tistem času tudi ne bi bila razumljena. Antični državljani je pri tem užival posebno čast, kar pomeni, da je bilo dostojanstvo, kot pravi tudi Ober (n. d.), v času klasične antike v večini skupnosti osnovano na privilegijih. Izjemo so predstavljale Atene po uvedbi atenske demokracije, kjer je t. i. državljansko dostojanstvo (*»civic dignity«*) predstavljalo normo znotraj demokratičnega sistema, v katerem so spodbujali vzajemno spoštovanje in javno participacijo (glej Millett 1989). Antična misel je torej, kot pravi Seidentop (2014), temeljila na naravni neenakosti in hierarhični ureditvi.

265

Koncept človekovega dostojanstva so nekoliko razširili stoiki z osnovnim načelom enakosti, kar pomeni, da dostojanstvo v krogu stoikov ni bilo vezano na status posameznika (Ivanc 1999). Cicero (1913), verjetno zaradi vpliva stoicizma (glej Rosen 2012), omenja izraz »dignitas humana«, čeprav zelo redko. Danes ga smatramo kot pomemben zgodnji vir dostojanstva (Bloch 1987). Po prepričanju nekaterih avtorjev je bil Cicero prvi, ki je uporabil

izraz dostojanstvo z namenom izražanja ideje, da so vsa človeška bitja obdarjena z dostojanstvom in da imajo zato človeška bitja dvignjen položaj v univerzumu (Sensen 2011b). Cicero razlikuje človečnost od brutalnosti in poudarja, da so človeška bitja na podlagi svojega razuma sposobna nadvladati strasti, instinkt in čutno zadovoljstvo (Lebech 2009). Dostojanstvo človeku narekuje samoodpovedovanje, preprostost ter zmernost (Cicero 1913, I/106) in zagotavlja privzdignjen položaj v naravi (Sensen 2011b) tistemu, ki živi v skladu s temi načeli. Skladno s Cicerom lahko atributu *dignitas* pripišemo karakteristiko univerzalnosti in odličnosti, zato naj bi bila vsa človeška bitja vredna spoštovanja. Opisana artikulacija dostojanstva (kot inherentne in univerzalne karakteristike) pa vendarle generalno gledano v času stoikov ni bila prevladujoča in ni zavzela večinskega mnenja (Glensy 2011).

3. 2. Krščanske prvine dostojanstva

266 Prepletenost dostojanstva s političnim, družbenim statusom je bila prisotna celotno antično obdobje. Tudi Cicero, ki je dostojanstvo razširil na vsa človeška bitja, je tako rekoč ohranjal stik s statusom, ko je preučeval položaj človeških bitij znotraj univerzuma. Povezovanje ideje dostojanstva s statusom se je v določeni meri sicer nadaljevalo tudi v krščanski dobi, na primer v zvezi z diskusijami o razmerju med državo in cerkvijo (glej Rosen 2012). Bistvo krščanske tradicije opisuje Seidentop (2014), ki razlaga, da je z Jezusovim križanjem in njegovim vstajenjem od mrtvih posameznik dobil možnost podreditve umu in volji Boga. Tako je mesto antične družine z njeno značilnostjo nesmrtnosti zamenjal posameznik. Človeška bitja v skladu s krščanskim naukom zasedajo edinstveno mesto znotraj vesolja (Grant 2007). Krščanska misel, ki je na zahodu prevladovala že vse od poznega rimskega cesarstva, je tako v center postavila idejo, da je človeško bitje ustvarjeno po božji podobi in da je zato obdarjeno s človekovim dostojanstvom (Ivanc 1999; glej Kleindienst in Tomšič 2018).

Pri raziskovanju krščanske misli in krščanske ideje o človekovemu dostojanstvu ne smemo obiti papeža rimskokatoliške cerkve Leona I, poznanega tudi kot Leona Velikega, njegovih pridig in njegove dvodelne koncepcije dostojanstva. Miguel (2002) pravi, da Leon Veliki kategorizira

dostojanstvo kot ontološko kategorijo, brez moralne vsebine – človek je rojen s posebno vrednostjo, zato imajo vsa človeška bitja enako dostojanstvo. Podobno kot Cicero, Leon Veliki to dimenzijo dostojanstva utemeljuje na posebnih sposobnostih človeka, tj. razumu, ki človeku daje možnost obvladovanja čutnih dražljajev. Leon Veliki pri tem za razliko od Cicera človekovo dostojanstvo poveže z Bogom in trdi, da so človeška bitja ustvarjena po božji podobi.

Kot navaja Miguel (2002), je bila ideja človekovega dostojanstva od 5. stoletja dalje prežeta s krščanstvom in teološkimi prvinami (začetki z Leonom Velikim). Pozneje je Tomaž Akvinski prispeval k bolj sekularni percepciji človekovega dostojanstva, z upoštevanjem ideje, da je utemeljeno na racionalni naravi človeka (ibid.). Prispevek Tomaža Akvinskega k razvoju celotnega koncepta je relevanten, predvsem zaradi njegove ilustracije dostojanstva kot nečesa intrinzičnega in krepostnega samega po sebi. Odsotnost jasne biblične definicije danes dostojanstvo pušča v luči skrivnostnosti, in prav to je kvaliteta dostojanstva, kot meni Kraynak (2008).

3. 3. *Renesansa*

267

Renesansa je individualni jaz tako povzdignila, da je človeka tako rekoč »pobožanstvila« oziroma ga postavila na angelsko raven (Škamperle 1997, 47).² Prispevala je k začetku oddaljevanja od srednjeveške katoliške misli in naraščajočemu poudarjanju vrednosti in odličnosti človeka. Renesansa je tako percipirana kot prvi korak proti liberalnemu sekularizmu, ker se je začela osvobajati oklepa religijske avtoritete (Seidentop 2014; glej Kleindienst in Tomšič 2018).

V zvezi s človekovim dostojanstvom v obdobju renesanse gre izpostaviti predvsem dva misleca: 1) Giannozzo Manettija, ki je s svojim tekstom *O človekovem dostojanstvu* in odličnosti (glej Manetti 1990) v tem kontekstu predstavljal novo dobo, ki se je znatno razlikovala od srednjeveške (Miguel 2002); 2) Giovannija Pica della Mirandola z znamenitim delom *O človekovem dostojanstvu* (Pico 1997 [1486]). Renesansa je pomenila velik korak v pripisovanju

² Katoliške kritike renesančnemu humanizmu očitajo pretirano povzdignjenje človeškosti, saj naj bi Bog pri tem prenehal obstajati kot prvi vzrok in končni cilj vsega stvarstva (Škamperle 1997).

pomena človeku ter povzdigovanju ideje, da je človekovo dostojanstvo neodtujljivo in da ima na njegovi podlagi človek možnost, da udejanja svojo svobodo, tj. da se nadgrajuje, izboljšuje do najvišje možne perfekcije.

4. Razsvetljensko utemeljevanje človekovega dostojanstva

4. 1. Kantova filozofska miselnost

268 Za razumevanje koncepta človekovega dostojanstva je zelo pomembna filozofija Immanuela Kanta, ki se ga označuje za očeta modernega koncepta človekovega dostojanstva (Bognetti 2005). Kant je svojo teorijo gradil na Cicerovih dognanjih, stoiški tradiciji in teoriji Samuela Von Pufendorfa.³ Od njegove filozofije dalje spremljamo tendenco, da se dostojanstvo povezuje s karakteristiko racionalnosti, kar pomeni, da ni pripisano vsem bitjem, ampak je rezervirano izključno za človeška bitja (Baertschi 2014). Medtem ko v krščanski tradiciji dostojanstvo bazira na ideji, da je človek ustvarjen po podobi Boga, v Kantovi miselnosti dostojanstvo bazira na avtonomiji in razumu. Kantovo temeljno delo, ki ga je treba upoštevati pri razlagi človekovega dostojanstva, je *Utemeljitev metafizike nravi* (Kant 2002 [1785]). Najprej bomo pojasnili Kantove temeljne pojme in ideje, ki nas vodijo k razumevanju koncepta človekovega dostojanstva.

Kant (2002 [Ak 4: 394–397, 404]) navaja, da na svetu obstaja zgolj nekaj, kar brez omejitev lahko označimo za dobro – »*dobra volja*«. Dobra volja je dobra sama po sebi, brez kakšne druge namere; njena vrednost presega vse. V skladu s Monteirovo interpretacijo Kantove teorije dobra volja pomeni delovanje zgolj na podlagi absolutno dobrega in čistega spoštovanja (moralnega) zakona, in ne na podlagi želja, interesov, čustev oziroma nekakšnih zunanjih dejavnikov (Monteiro 2014).⁴ *Volja* torej ni samo podvržena *zakonu*, ampak je podvržena na način, da jo moramo obravnavati kot *samozakonodajno* (Kant 2002).

³ Von Pufendorf (1964) je priznal, da sam človek vsebuje določeno dostojanstvo. Zanašal se je, kot razlaga Grant (2007), na stoiško tradicijo in (poleg nekaterih drugih avtorjev) razvijal sekularno različico naravnega prava ter idejo naravne enakosti človeških bitij, ki jim pripada inherentno človekovo dostojanstvo.

⁴ Ko se ljudje obnašajo na določen način zaradi svojih želja in čustvenih nagnjenj, niso avtonomni, ampak heteronomni (Monteiro 2014).

Kant omenja pojem dolžnosti, ki vsebuje pojem dobre volje, in pri tem razlikuje, ali je bilo dejanje storjeno v skladu z dolžnostjo ali iz dolžnosti. Za ilustracijo Kant navaja naslednji primer: ohranjanje svojega življenja je na eni strani dolžnost, na drugi strani pa neposredno nagnjenje. Če oseba ohranja svoje življenje zaradi svojih inklinacij, želja in čustev, to počne v skladu z dolžnostjo (brez notranje, moralne vrednosti), ne pa tudi iz dolžnosti. Če pa si oseba zaradi, na primer, svojih nesrečnih dogodkov želi smrti, vendar svoje življenje kljub temu ohranja, in to ne zaradi svojih nagnjenj ali strahu, to počne iz dolžnosti (v tem primeru govorimo o moralni vsebini) (ibid.).

Pri tem se pojavlja vprašanje, v čem je moralna vrednost dejanja *iz dolžnosti*. Kant pojasnjuje, da moralna vrednost ni v nameri dejanja iz dolžnosti, v pričakovanih učinkih in smotrih, ampak v načelu volje (ki je določena s formalnimi načeli hotenja), ali, kot pravi Kant: »*dolžnost je nujnost dejanja iz spoštovanja⁵ do zakona*«. Moralno vrednost dejanja iz dolžnosti lahko prepoznamo, kadar do učinkov svojih dejanj ne čutimo nobenih nagnjenj zaradi učinkov (na primer zaradi lastne ali tuje koristi), ampak dejanje storimo iz spoštovanja praktičnega zakona (tudi na škodo svojih nagnjenj). O praktičnem zakonu govorimo, ko *um* popolnoma prevzame oblast nad željami, interesi in koristmi (id., [Ak 4: 400–401]).

269

Kant pri tem navaja načelo, da »nikoli ne smem ravnati drugače kot tako, da lahko hočem tudi, da naj moja maksima⁶ postane obči zakon«. S tem Kant opisuje t. i. kategorični imperativ⁷ (imperativ nrvnosti), ki se poenostavljeno glasi, naj delujemo vedno na način, da bi takšno načelo delovanja lahko veljalo kot najsplošnejši zakon (takšen, ki bi veljal za vse ljudi; *lex generalis*). Le kadar

5 Za Kanta je *spoštovanje* rezultat podreditve volje zakonu in ne rezultat nagnjenj, občutkov itd.

6 *Maksima* je po Kantu subjektivno načelo delovanja, ki ga določa um v skladu s pogoji subjekta, tudi v skladu z nagnjenji (Kant 2002).

7 Po Kantu so imperativi lahko, ne samo kategorični, ampak tudi hipotetični. Hipotetični imperativ nam pove, da je neko dejanje v skladu z želenim smotrom oziroma da je zgolj sredstvo za doseg nečesa drugega in ni dobro že samo po sebi. Medtem ko hipotetični imperativ zadeva vsebino in posledico dejanja, kategorični imperativ zadeva formo in načelo, posledica katerih je dejanje. Kar je v primeru kategoričnega imperativa pri dejanju bistveno dobro, je naravnost, ne glede na to, kako uspešno je; samo dejanje pa ni usmerjeno k določenemu smotru (Kant 2002).

delujemo v skladu s tem načelom, smo očiščeni vseh potreb, čustev in nagibov, naše vodilo delovanja pa je le volja, ki je dobra in absolutna (id., [Ak 4: 402]).

Iz tega izhaja Kantovo praktično načelo volje: »ideja o volji slehernega umnega bitja kot vobče zakonodajni volji« (id., [Ak 4: 432]). Človek mora delovati v skladu s svojo lastno voljo, ki pa je vobče zakonodajna. Volja je torej avtonomna oziroma samozakonodajna (ker je prosta vseh dražljajev, nagibov) in šele zato podvržena zakonu; samo sebe ima lahko za stvarnika zakona. Ni dovolj podvrženost kakršnemu koli zakonu, saj zakon ne izvira iz volje, če je povezan z določenim interesom (lastnim ali tujim), prisilo, nagibom. V tem primeru namreč človek ne ravna iz dolžnosti, zato ne govorimo več o avtonomnosti, temveč o heteronomnosti (ibid.).

270 Človek (umno bitje) ne sme biti zgolj sredstvo, ki ga je možno poljubno porabiti, ampak je smoter (cilj) na sebi. Edini pogoj, da je človek cilj na sebi, je po Kantu moralnost, »nравnost«, ki predpostavlja delovanje *iz dolžnosti* in ne instinktivno delovanje v skladu s čustvi in nagibi (id., [Ak 4: 435]). Človek kot cilj na sebi omejuje vsako samovoljo in je torej predmet spoštovanja. Iz tega Kant izpelje praktični imperativ: »Deluj tako, da boš človeštvo tako v svoji osebi kakor osebi drugega vselej uporabljal hkrati kot smoter, nikoli zgolj kot sredstvo.« (id., [Ak 4: 429]) Naveden praktični imperativ izraža prepoved instrumentalizacije in nakazuje, da je treba človeštvo obravnavati kot cilj (nikoli kot sredstvo) svojega delovanja in se vedno vprašati, ali je naše dejanje skladno z idejo človeštva kot cilja na sebi. Pri ocenjevanju ujemanja našega delovanja z idejo človeštva kot cilja na sebi je treba upoštevati dva kriterija: obvezne (nujne) dolžnosti do samega sebe⁸ in obvezne (nujne) dolžnosti do drugih.⁹ Kant torej navaja, da ima človek v skladu s praktičnim imperativom, ki je tesno povezan z idejo dostojanstva, dolžnosti tako do sebe kot tudi do drugih. S tem sta prvič

8 Kant (2002) navaja, da se mora oseba, ki se zaradi nesrečnega dogodka ukvarja z mislijo na samomor, v skladu z dolžnostjo do samega sebe vprašati, ali lahko storitev samomora obstaja hkrati z idejo človeštva kot cilja na sebi. Če bo oseba storila samomor, da bi ubežala nesrečnemu dogodku, bo sebe uporabila zgolj kot sredstvo, da bi dosegla ta cilj. Samomor torej ni sprejemljiv, če oseba upošteva človeštvo kot sredstvo svojega delovanja.

9 Če oseba da nekomu lažno obljubo, uporabi drugega človeka kot sredstvo za doseg svojega namena, ne pa kot cilj svojega delovanja. S tem oseba ne deluje v skladu s svojo obvezno dolžnostjo do drugih in posledično z idejo človeštva kot cilja na sebi (Kant 2002).

v zgodovini jasno nakazana oba elementa realiziranega dostojanstva – odnos človeka do samega sebe in do drugih. Človeštvo mora biti vedno upoštevano kot cilj človekovega ravnanja in delovanja, in sicer ne samo v odnosu človeka do samega sebe, ampak tudi v njegovemu odnosu do sočloveka. Razsvetljenstvo z Immanuelom Kantom torej ponuja osnovo za razumevanje realiziranega dostojanstva v smislu drugega poglavja pričujočega članka.

Ker je človekovo delovanje svobodno vseh interesov, nagibov ter želja in je posledica spoštovanja zgolj *moralnega zakona*, lahko govorimo o *dostojanstvu*¹⁰ človeka (umnega bitja). To pomeni, da je dostojanstvo človeštva hkrati tudi predpis *volje*, ki je očiščena vseh nagibov in jo vodi *moralni zakon* (ibid.). *Avtonomija* je potemtakem temelj dostojanstva človeške in vsake umne narave, volja, ki se ujema z zakoni avtonomije, je *absolutno dobra volja* (ibid.). Pri tem naj pojasnimo, da volja, podvržena moralnemu zakonu, še ne pomeni dostojanstva človeka. O dostojanstvu lahko govorimo, kolikor je volja, upoštevajoč moralni zakon, zakonodajna in zato temu zakonu tudi podvržena. Dostojanstvo človeštva je torej v njegovi sposobnosti, da je vobče zakonodajno, hkrati pa je pri tem tej zakonodaji tudi samo podvrženo (ibid.).

271

4. 2. Interpretiranje človekovega dostojanstva v skladu z Immanuelom Kantom

Kant dostojanstvo označi kot notranjo, brezpogojno in neprimerljivo vrednost. Imeti dostojanstvo pomeni biti vzvišen nad vsako ceno in ne priznavati nobenega ekvivalenta (ibid.). Dostojanstvo torej po Kantu temelji na človekovem razumu oziroma njegovi avtonomiji, pri čemer pa mora človek delovati v skladu s praktičnim imperativom in pri izvrševanju svoje avtonomije tako sebe kot tudi soljudi vedno obravnavati kot smoter svojega delovanja. Pri tem je treba omeniti, da obstaja veliko različnih interpretacij, kaj dejansko je človekovo dostojanstvo po Immanuelu Kantu. Mi se opiramo na interpretacijo, ki jo preferirata Formosa in Mackenzie (2014), da človekovo dostojanstvo obstoja, dokler imajo človeška bitja racionalno naravo oziroma, še več – dokler

10 Izraz »dignity« (tj. dostojanstvo) se uporablja v prevodih Kantovih del, Kant v izvorniku uporablja pojem »*Würde*« (za razpravo o tem glej Waldron 2007).

imajo racionalno naravo v smislu avtonomije, tj. sposobnosti za moralnost.¹¹ To pomeni, da je človek vedno cilj (in ne samo sredstvo) človekovega delovanja, in sicer tako v odnosu do sočloveka kot tudi do samega sebe.

Izpostavimo še eno dilemo, ki jo opažamo v Kantovi filozofiji. Kant na eni strani omenja dostojanstvo človeštva, ki obstoja v sposobnosti delovanja v skladu z univerzalno zakonodajo, medtem ko na drugi strani govori o določeni vzvišenosti in dostojanstvu osebe, ki izpolni vse svoje dolžnosti (Kant 2002) – ko Kant govori o konceptu dolžnosti, cilja na podreditev moralnemu zakonu. Prvo navedbo je mogoče interpretirati v smislu, da dostojanstvo obstoja v sposobnosti moralnosti, ki človeška bitja razlikuje od drugih vrst oziroma jih »dviguje nad« druge vrste. Druga navedba nasprotuje prvi s tem, ko nakazuje, da dostojanstvo ne pripada človeškemu bitju na podlagi njegove sposobnosti za delovanje v skladu z moralnim zakonom, ampak šele kot rezultat delovanja v skladu z moralno sposobnostjo, tj. izpolnitve vseh dolžnosti. Težko je oceniti, ali je omenjena neskladnost v Kantovem delu zapisana namerno. V izogib tej neskladnosti bomo poskušali Kantovo percepcijo dostojanstva razložiti z uporabo dvodimenzionalnega koncepta. Če namreč priznamo trditev, da ima človekovo dostojanstvo dve dimenziji, tj. izvorno in realizirano komponento, se Kantovo pisanje ne zdi več tako nekonsistentno. Ko je Kant pisal o dostojanstvu kot sposobnosti delovanja v skladu z moralnim zakonom (prva navedba), je meril na izvorno dimenzijo. Pri tem se Kantova koncepcija izvornega dostojanstva razlikuje od sodobnega koncepta, saj je danes ne povezujemo z moralno sposobnostjo. V nasprotnem primeru bi bilo namreč nemogoče pojasniti, zakaj določene kognitivno nesposobne osebe ne posedujejo moralne sposobnosti.¹² Ko pa je Kant nakazoval na dostojanstvo, ki je rezultat

11 Formosa in Mackenzie (2014) pri tem opozarjata na nekatere alternativne interpretacije Immanuela Kanta: Dean 2006, Korsgaard 1996, Rosen 2012 in Wood 1999.

12 Na ta problem pri Kantu nakazuje tudi Schulman (2008). Kant se eksplicitno ni ukvarjal z vprašanjem, ali imajo kognitivno nesposobne osebe moralno sposobnost oziroma sposobnost razuma. Baertschi (2014, 204) dilemo o tem vprašanju razrešuje tako, da navaja, da je sposobnost razuma/zavesti treba povezovati z osebo (»person«), ne pa s *človeškim bitjem* (»human being«) kot takim. Baertschi namreč trdi, da sposobnost razuma/zavesti ni pripisana vsakemu človeškemu bitju, in sicer niti če sposobnost razuma/zavesti razumemo kot potencialno zmožnost človeškega bitja (Baertschi za ilustracijo navaja dojenčke z encefalitisom). Nasprotno pa je vsaka oseba obdarjena s

človekovega izpolnjevanja dolžnosti (druga navedba), je meril na realizirano dostojanstvo. Kantov kategorični imperativ kot vodilno načelo avtonomije je torej lahko element realizirane dimenzije dostojanstva. Naše ugotovitve torej kažejo, da je že v Kantovi *Utemeljitvi metafizike nravi* nakazan koncept človekovega dostojanstva z dvema dimenzijama, ki ga razlagamo v tem besedilu.

Kljub Kantovemu označevanju dostojanstva kot notranje vrednosti, brezpogojne, neprimerljive vrednosti, Sensen (2011b) navaja, da za Kanta človekovo dostojanstvo ni zgolj posebna vrsta vrednosti, ampak, še več – najvišja, neprimerljiva notranja vrednost, ki izraža vzvišen položaj človeka; izraža, da je človek »dvignjen« nad preostalimi stvaritvami in da ima absolutno notranjo vrednost in ne samo relativno vrednost (to pomeni, da mora biti ta vrednost brezpogojno cenjena, spoštovana). Človekovo dostojanstvo torej označuje »višji« položaj njegovega nosilca (človeka). Jasno je, da je Sensen s tem v resnici govoril o izvornem dostojanstvu. Zadnjega dobro opiše Kantova trditev, da je človeštvo samo po sebi dostojanstvo (Kant 1991). Ko pa je v nadaljevanju Sensen (2011b) razglabljal o dostojanstvenem vedenju, je v resnici govoril o realiziranem dostojanstvu. Dostojanstveno vedenje je namreč označil kot vedenje in spoštovanje, ki je primerno za takšen »višji« položaj človeka. Zato pri človekovem dostojanstvu ne gre samo za vrsto vrednosti, ampak za poseben status, položaj, ki prinaša absolutno notranjo vrednost. Opisana vrednost človeka zapoveduje, da mora biti spoštovan tako s strani drugih posameznikov kot tudi celotne družbe in države. Seveda nosilcu takšen položaj ne prinaša samo absolutne notranje vrednosti, ampak diktira tudi dostojanstveno vedenje in ravnanje s ciljem uživanja prednosti, ki jih prinaša človekovo dostojanstvo njegovim nosilcem, tj. s ciljem doseganja čim višje ravni realiziranega dostojanstva. Realizirano dostojanstvo nakazuje tudi Kantova trditev, da ima vsak človek nasproti sočloveku legitimno zahtevo po spoštovanju, hkrati pa tudi njega zavezuje spoštovanje vseh drugih ljudi (Kant 1991).

Na razlikovanje med izvornim in realiziranim dostojanstvom pri Kantu nakazuje tudi to, da Kant na eni strani govori o neodtujljivem in univerzalnem

sposobnostjo razuma/zavesti. A Baertschi priznava, da tudi ta interpretacija Kanta ni povsem prepričljiva, če upoštevamo, da Kant v svojih delih včasih govori o osebah in včasih o človeških bitjih. Zato moralni status embriev in oseb v vegetativnem stanju še naprej ostaja nejasen.

dostojanstvu, ki ga utemeljuje na avtonomiji in sposobnosti razuma (izvorno dostojanstvo). Na drugi strani pa Kant omenja dostojanstvo državljana,¹³ ki ga je mogoče izgubiti (realizirano dostojanstvo). Kot navaja Dupré (2012), od razsvetljenstva dalje lahko govorimo o ideji človekovega dostojanstva, ki konstituira človeška bitja kot državljane, ki so med seboj enaki ter imajo pravico in sposobnost participiranja v političnem odločevalskem procesu.

Donnelly (2013) navaja, da je po Kantu človeško bitje stvaritev z vrednostjo (dostojanstvom), ki je resnično neprecenljiva in se nahaja izven domene instrumentalne vrednote. Pri tem skladno z Donnellyjevo interpretacijo človekovo dostojanstvo narekuje življenje personalne avtonomije in opolnomočenja. Donnelly navaja, da je Kant ne le obširneje in popolneje oblikoval koncept človekovega dostojanstva, ampak je imel tudi znaten vpliv na kasnejše ideje, vključujoč *Splošno deklaracijo človekovih pravic* (ibid.). Kant je torej po mnenju številnih avtorjev odgovoren za oblikovanje večine današnje miselnosti o dostojanstvu v moderni zahodni filozofiji (glej na primer Shell 2003). V naslednjem poglavju bomo ugotavljali, ali lahko orišemo podobnosti med to paradigmo, Kantovo filozofijo in relevantnimi misleci v drugih zgodovinskih obdobjih.

274

5. Sodobna paradigma človekovega dostojanstva

5. 1. Razlikovanje tradicionalne in sodobne paradigme človekovega dostojanstva

Sensen (2011a) identificira dve paradigmi človekovega dostojanstva, tradicionalno in sodobno paradigmo. Tradicionalna paradigma je prevladovala skozi zgodovino in je predvsem vezana na poglede mislecev, kot so Cicero, Leon Veliki, Pico della Mirandola in Immanuel Kant. Sensen je analiziral filozofijo navedenih mislecev in našel določene podobnosti med njimi. Tako opisuje, da se v skladu s tradicionalno paradigmo človeška bitja razlikujejo od preostale narave oziroma preostalih stvaritev v posedovanju določenih sposobnosti (razum, svoboda, avtonomija), ki so človeku bodisi dane po naravi bodisi so jim dane od Boga (slednje variira glede na avtorja). Na podlagi teh

13 Za Kantovo razpravo o dostojanstvu državljana glej Kant 1991.

spособnosti je človeškim bitjem zagotovljen poseben oziroma privzdignjen položaj v univerzumu (ibid.).

Sodobna paradigma človekovega dostojanstva v nasprotju s tradicionalno paradigmo ni obstajala pred 20. stoletjem in danes eksistira v dokumentih Združenih narodov in drugih podobnih virih. Ta paradigma ne ponuja povezav med človekovim dostojanstvom in razumom, avtonomijo človeškega bitja, in se zato občutno razlikuje od tradicionalne paradigme, ki jo lahko prepoznamo v filozofiji nekaterih od zgoraj omenjenih mislecev. Po Sensenu sodobna paradigma označuje človekovo dostojanstvo kot karakteristiko, ki eksistira v neodvisnosti od česar koli drugega («non-relational property»),¹⁴ tj. objektivno in inherentno vrednostno človekovo karakteristiko, ki se ne more spremeniti v nobenih okoliščinah, v katerih se človek znajde. Človeško bitje, ki ima to karakteristiko v posesti, ima zaradi nje posebno imanentno in objektivno vrednost, kar mu omogoča, da lahko posledično postavlja zahteve po svojih pravicah nasproti drugim ljudem. Kot opisuje Sensen, v sodobni paradigmi lahko sledimo Seifertovi ontološko naravnani teoriji, utemeljeni na intuicionizmu (glej Moore 1903).¹⁵ Seveda vsi zagovorniki sodobne paradigme ne sledijo intuicionizmu, ampak nekateri predstavijo drugačne argumente za absolutno vrednost človeka, predvsem v navezavi na njegovo racionalno naravo (glej Korsgaard 1996 in Wood 1999).

275

Sensen z razlikovanjem med tradicionalno in sodobno paradigmo človekovega dostojanstva želi pokazati, da se pri uporabi sodobne paradigme ne moremo opirati na zgodovino, saj gre za dva različna vzorca mišljenja. Na nov vzorec mišljenja kažejo tudi mnenja nekaterih teoretikov, da dostojanstvo osebe ne sme biti odvisno od posedovanja določenih sposobnosti, ampak mora temeljiti zgolj na dejstvu, da oseba pripada človeški vrsti (glej na primer Sulmasy 2008, Gastmans in De Lepeleire 2010). Možnim potencialnim očitkom, da njegova teorija o sodobni paradigmi nima podpore v zgodovini, Sensen jasno odgovarja:

¹⁴ Pri tem izrazu Sensen citira Seiferta (1997).

¹⁵ Moore (1903) je kot predstavnik intuicionizma razlikoval naravne (tiste karakteristike, ki človeka oblikujejo in jih je mogoče preveriti) in nenaravne karakteristike. Drugi pomembni predstavniki intuicionizma so W. D. Ross, A. C. Ewing, H. A. Prichard, H. J. McCloskey.

Če imam prav, da sodobna paradigma nima podpore v dolgi zgodovini, to ne razvrednoti mojega stališča. Trditi kaj takšnega, bi pomenilo zagrešiti genetsko napako. Samo zato, ker je ideja relativno nova, ne pomeni, da ni upravičena. (2011b, 85)

276 Kakorkoli, utemeljevanje človekovega dostojanstva na razumu in avtonomiji človeka danes ne pojasnjuje vseh možnih primerov, zato je sledenje Sensenovi teoriji skorajda nujno. S tradicionalno paradigmo namreč ne moremo pojasniti, da človekovo dostojanstvo pripada na primer osebam v vegetativnem stanju, ki svoje sposobnosti razuma ne morejo uporabiti v realnih življenjskih situacijah, prav tako pa v okviru svoje avtonomije ne morejo skrbeti za dosledno samoizpopolnjevanje.¹⁶ Bowie (2011) zato navaja, da inherentno oziroma intrinzično dostojanstvo človeka naredi »večjega« kot utemeljevanje dostojanstva na osnovi človekovih sposobnosti in atributov. Seifert (2013) priznava, da se človekovega dostojanstva ne da verificirati s čutnimi zaznavami in laboratorijskimi testiranj, a to po njegovem mnenju ne more biti razlog za označevanje človekovega dostojanstva kot nenavadnega in čudaškega, kot je na primer značilno za Mackieja (1990). Seifert (2013) meni, da se moramo znebiti primitivnega pogleda, da tisto, česar ni mogoče zaznati s čutili, ne obstaja. Pri obravnavi človekovega dostojanstva je metateorija tako rekoč nujna, saj dostojanstvu prinaša formo in substanco, s tem pa omogoča razvoj normativnih diskusij, ki bi sicer lahko obtičale na določeni točki (glej Debes 2009).

5. 2. Sodobna paradigma in dvodimenzionalen koncept človekovega dostojanstva

Zanimivo je, da Sensen (2011) sodobno paradigmo človekovega dostojanstva zoži na enodimenzionalen koncept. Medtem ko tradicionalna paradigma vključuje tako izvorno kot realizirano dostojanstvo, Sensen v

¹⁶ Podobno izhaja iz Sulmasyja (2008), ki trdi, da dostojanstva ne moremo definirati na temelju lastnosti nekaterih človeških bitij, kot je na primer sposobnost razumskega odločanja in svobode, ker bi to pomenilo, da dostojanstvo ne pripada vsem živim bitjem (na primer dojenčkom, duševno prizadetim osebam).

sodobni paradigmi prepozna zgolj izvorno dostojanstvo. Pri tem pritrjujemo Sensenovi trditvi, da izvirne danosti človekovega dostojanstva v skladu s sodobno koncepcijo ni mogoče niti izgubiti niti realizirati, saj je ta vezana na človeka samega in kot metafizična karakteristika obstoja neodvisno od človekovih dejanj. Kljub temu menimo, da je nemogoče prezreti vse pravne instrumente, namenjene zaščiti človekovega dostojanstva, ki pričajo o tem, da dimenzija realiziranega dostojanstva vendarle obstaja tudi v sodobni paradigmi. Z obstojem obeh dimenzij človekovega dostojanstva je tako intrinzični, univerzalni aspekt človeštva razširjen v družbeno in izkustveno perspektivo.¹⁷ A vsaj v eni točki se tradicionalna in sodobna paradigma pri tem razlikujeta: medtem ko v okviru tradicionalne paradigme velja, da je obseg izvirnega dostojanstva velikokrat odvisen od realiziranega dostojanstva, v okviru sodobne paradigme nasprotno velja, da izvorno dostojanstvo obstoja v neodvisnosti od realiziranega dostojanstva.

Najbolj smiseln uvid v sodobno paradigmo je naslednji: zgodovinska prisotnost izvirne in realizirane dimenzije v konceptu človekovega dostojanstva se nadaljuje tudi v sodobni različici tega koncepta. Pri tem je izvorna dimenzija dobila novo perspektivo, ki ni bila zastopana niti v razsvetljenstvu niti v drugih preteklih zgodovinskih obdobjih. Končno se je jasno izkristaliziralo tudi razmerje med obema dimenzijama na način, da je zagotovljena aplikativnost celotnega koncepta na ključnih področjih njegove uporabe.

277

6. Zaključek

Pregled zgodovinskega razvoja človekovega dostojanstva v tretjem in četrtem poglavju članka kaže, da brez opiranja na zgodovino zagotovo ne bi mogli razviti vzorca mišljenja o človekovem dostojanstvu, kakršen se pojavlja v sodobni paradigmi. Vsako zgodovinsko obdobje posebej je prispevalo svoje delčke v mozaiku sodobne paradigme in vplivalo na razumevanje človekovega dostojanstva v dokumentih Združenih narodov in drugih pomembnih aktih.

Čeprav bi večina posameznikov, ki so podvrženi filozofski miselnosti, na vprašanje o izvoru človekovega dostojanstva odgovorila, da koncept

¹⁷ Teorija o premiku iz metafizične v družbeno oziroma izkustveno dimenzijo je povzeta po: Williams 2005.

človekovega dostojanstva temelji na filozofiji Immanuela Kanta (Baertschi 2014), je jasno, da si je današnja ideja človekovega dostojanstva utrla svojo pot in se od razsvetljenskih kot tudi drugih tradicionalnih idej začela oddaljevati. Prav tako je jasno, da sodobna ideja ni odraz miselnosti teoretikov zgolj enega zgodovinskega obdobja, ampak je vsako zgodovinsko obdobje pustilo svoj pečat pri razvoju samega koncepta. Skozi zgodovinski razvoj se kažejo zametki razlikovanja med izvornim in realiziranim dostojanstvom, ki so v določenih obdobjih bolj izrazito prišli v ospredje, v drugih pa se niso vidno izrazili.

Na podlagi članka gre ugotoviti, da je Immanuel Kant s tem, ko je prekinil tradicionalno povezovanje dostojanstva z različnimi vrstami bitij in ga začel pripisovati izključno človeškim bitjem, naredil velik korak pri razvoju samega koncepta. Velik prispevek Kanta so tudi zametki ideje, da realizirano dostojanstvo obstoja iz dveh elementov – odnosa do sebe in tudi do drugih ljudi. Prav tako ne gre zanemariti pomena krščanske tradicije, ki je z razvojem liberalne misli povezana bolj, kot nekateri priznajo, saj je prinesla idejo moralne enakosti in svobode v kombinaciji z odgovornostjo posameznika. Vsekakor je potrebno izpostaviti, da je zgodovinski razvoj 278 sčasoma pripeljal do točke, ko se je sodobni vzorec mišljenja o človekovem dostojanstvu začel razlikovati od tradicionalnega vzorca, ki je bil prisoten skozi dolgotrajen zgodovinski razvoj.

Bibliografija | Bibliography

Baertschi, Bernard. 2014. »Human Dignity as a Component of a Long-Lasting and Widespread Conceptual Construct.« *Bioethical Inquiry* 11: 201–211. DOI: 10.1007/s11673-014-9512-9.

Bagaric, Mirko, in James Allan. 2006. »The Vacuous Concept of Dignity.« *Journal of Human Rights* 5: 257–270. DOI: 10.1080/14754830600653603.

Bloch, Ernst. 1987. *Natural Law And Human Dignity*. Prev. Dennis J. Schmidt. Cambridge, MA: MIT Press.

Bowie, Robert A. 2011. *The Primacy of Dignity and Human Rights Education*. PhD Thesis. Canterbury Christ Church University.

Cicero, Marcus Tullius. 1913. *De officiis*. Prev. Walter Miller. London: William Heinemann.

Cohn, Haim H. 1983. »On the Meaning of Human Dignity.« *Israel Yearbook on Human Rights* 13: 226–251. Tel Aviv: Faculty of Law, Tel Aviv University.

Dan-Cohen, Meir. 2011. »A Concept of Dignity.« *Israeli Law Review* 44 (9). DOI: 10.1017/S0021223700000947.

Dean, Richard. 2006. *The Value of Humanity in Kant's Moral Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Debes, Remy. 2009. »Dignity's Gauntlet.« *Philosophical Perspectives* 23 (1): 45–78.

Donnelly, Jack. 2013. *Universal Human Rights in Rhetoric and Practice*. New York: Cornell University Press.

Dupré, Catherine. 2012. »Dignity, Democracy, Civilisation.« *Liverpool Law Rev* 33: 263–280. DOI: 10.1007/s10991-0129123-7.

Formosa, Paul, in Catriona Mackenzie. 2014. »Nussbaum, Kant, and the Capabilities Approach to Dignity.« *Ethical Theory and Moral Practice*, January: 1–18. DOI: 10.1007/s10677-014-9487-y.

Gastmans, Chris, in Jan De Lepeleire. 2010. »Living to the bitter end? A personalist approach to euthanasia in persons with severe dementia.« *Bioethics* 24 (2): 78–86. DOI: 10.1111/j.1467-8519.2008.00708.x.

Glensy, Rex D. 2011. »The Right to Dignity.« *Columbia Human Rights Law Review* 43: 65–142.

Golob, Tea, in Matej Makarovič. 2018. »Student Mobility and Transnational Social Ties as Factors of Reflexivity.« *Social sciences* 7 (3): 1–18, DOI: 10.3390/socsci7030046.

Golob, Tea, Sebastjan Kristovič in Matej Makarovič. 2014. »European transnational social fields and identifications: The significance of transnational participation and structured positions in the individual and national context.« *European Journal of Science and Theology* 10 (5): 1–20.

Grant, Evadné. 2007. »Dignity and Equality.« *Human Rights Law Review* 7 (2): 299–329.

Ivanc, Blaž. 1999. »Dignitas hominis v izhodišču pravne kulture.« *Dignitas: Revija za človekove pravice* 1: 3–27.

Kant, Immanuel. 1991 [1797]. *The Metaphysics of Morals*. Prev. Mary J. Gregor. Cambridge University Press.

---. 2002 [1785]. *Groundwork for the Metaphysics of Moral*. Prev. in ur. Allen W. Wood. New Heaven: Yale University Press.

Kateb, George. 2011. *Human Dignity*. Cambridge, MA: The Belknap Press.

Kleindienst, Petra. 2017. »Understanding the different dimensions of human dignity: analysis of the decision of the Constitutional Court of the Republic of Slovenia on the ‚Tito street‘ case.« *Danube: Law and Economics Review* 8 (3): 117–137. DOI: 10.1515/danb-2017-0009.

Kleindienst, Petra, in Matevž Tomšič. 2017. »Human Dignity as the Foundation of Democratic Political Culture: Legal and Philosophical Perspective.« *Law, Culture and the Humanities*, 1–20. DOI: 10.1177/1743872117738229.

Kleindienst, Petra, in Matevž Tomšič. 2018. »Človekovo dostojanstvo kot del politične kulture v novih demokracijah: primer postkomunistične Slovenije.« *Bogoslovni vestnik* 78 (1): 159–172.

Korsgaard, Christine M. 1996. *Creating the Kingdom of Ends*. New York: Cambridge University Press.

280 Kraynak, Robert P. 2008. »Human Dignity and the Mystery of the Human Soul.« V *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President’s Council on Bioethics*, ur. Adam Schulman in Thomas W. Merrill, Chapter 4. Washington DC: Government Printing Office.

Lebeck, Mette. 2004. »What Is Human Dignity?« *Maynooth Philosophical Papers* 2: 59–69.

---. 2009. *On the Problem of Human Dignity. A Hermeneutical and Phenomenological Investigation*. Würzburg: Königshausen & Neumann.

Mackie, John. 1990 [1977]. *Ethics. Inventing Right and Wrong*. New York: Penguin Books.

Manetti, Giannozzo. 1990 [1453]. *Über die Würde und Erhabenheit des Menschen (De dignitate et excellentia hominis)*. Prev. Hartmut Leppin. Hamburg: Felix Meiner Verlag.

Meyer, Michael J. 1987. »Kant’s Concept of Dignity and Modern Political Thought.« *History of European Ideas* 8: 319–32.

---. 2002. »Dignity as a (modern) virtue.« V *The Concept of Human Dignity in the Human Rights Discourse*, ur. David Kretzmer in Eckart Klein, 195–207. The Hague: Kluwer Law International.

Miguel, Carlos Ruiz. 2002. »Human Dignity: History of an Idea.« *Jahrbuch des Öffentlichen Rechts* 50: 281–299.

Millett, Paul. 1989. »Patronage and its Avoidance in Classical Athens.« V *Patronage in Ancient Society*, ur. Andrew Wallace-Hadrill, 15–47. London: Routledge.

Monteiro, A. Reis. 2014. *Ethics of Human Rights*. Springer International Publishing. DOI: 10.1007/978-3-319-03566-6.

Moore, George Edward. 1903. *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ober, Josiah. n.d. »Democracy and Dignity. Inaugural lecture in Humanities and Social Science.« *Norwegian Academy of Science and Letters*. Stanford University.

Pico della Mirandola, Giovanni. 1997 [1486]. *O človekovem dostojanstvu*. Prev. Brane Senegačnik, spremna beseda Igor Škamperle. Ljubljana: Družina.

Raspor, Andrej, in Marko Divjak. 2017. »What is tipping in post-communist countries? A case study from Slovenia.« *Teorija in praksa: revija za družbena vprašanja* 54 (6): 1023–1039.

Rosen, Michael. 2012. *Dignity. Its History and Meaning*. Cambridge, Mass/ London, England: Harvard University Press.

Schulman, Adam. 2008. »Bioethics and the Question of Human Dignity.« V *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, ur. Adam Schulman in Thomas W. Merrill, 3–18. Washington DC: Government Printing Office.

Seidentop, Larry. 2014. *Inventing the Individual. The Origins of Western Liberalism*. London: Penguin Books Ltd.

Seifert, Josef. 1997. *What is Life? The Originality, Irreducibility, and Value of Life*. Amsterdam: Rodopi.

---. 2013. »Is the right to life or is another right the most fundamental human right – the ‚Urgrundrecht‘? Human dignity, moral obligations, natural rights, and positive law.« *Journal of East-West Thought* 4, Vol. 3, December 2013. <http://broncoscholar.library.cpp.edu/bitstream/handle/10211.3/134414/Seifert11-31.pdf?sequence=1>. Dostop: 10. 2. 2017.

Sensen, Oliver. 2011a. »Human dignity in historical perspective: The contemporary and traditional paradigms.« *European Journal of Political Theory* 10 (1): 71–91. DOI: 10.1177/1474885110386006.

---. 2011b. *Kant on Human Dignity*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.

Shell, Susan M. 2003. »Kant on Human Dignity.« V *Defense of Human Dignity: Essays for our Times*, ur. Robert P. Kraynak in Glenn Tinder, 53–80. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

Sulmasy, Daniel. P. 2008. »Dignity and Bioethics: History, Theory, and Selected Applications.« V *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, ur. Adam Schulman in Thomas W. Merrill, Chapter 18. Washington DC: Government Printing Office.

Škamperle, Igor. 1997. »Giovanni Pico della Mirandola in renesančna kultura.« V *Giovanni Pico della Mirandola, O človekovem dostojanstvu*, 45–62. Ljubljana: Družina.

Tomšič, Matevž. 2017. »Decline of elite consensus and destabilisation of political space in East-Central Europe.« *Corvinus journal of sociology and social policy* 8 (3): 151–170.

Von Pufendorf, Samuel. 1964. *On the Duty of Man and Citizen*. Prev. Frank Gardner Moore. New York: Wiley & Sons.

Waldron, Jeremy. 2007. »Dignity and Rank.« *European Journal of Sociology* 48 (2): 201–237.

Williams, Thomas D. 2005. *Who is my Neighbor? Personalism and the Foundations of Human Rights*. Washington DC: Catholic University Of America Press.

Wood, Allen W. 1999. *Kant's Ethical Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
